

A vallás tökéletesítő ereje.

Mát. V. 48. „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes.“

Mi az, a mi a vallást legfőbb javunkká teszi? Sok titokszerűség eltávolítodnék a vallásos életből és az emberek bölcsebben és nagyobb buzgalommal törekednének arra, ha jól fel tudnák fogni azt az igazi boldogságot, melyet a vallás nyújt. Nézeteimet ezt illetőleg néhány szóban kifejezhetem. Az én nézetem az, hogy egy értelmi és erkölcsi lénynek legfőbb java: természetének tökéletesítése. Semmi sem nyújthat boldogságot, már a mit annak lehetne nevezni, és tartós haszonnal nem járhat az emberre nézve, ha nem emeli föl arra az erkölcsi kitünőségre, melyre őt Isten szánta. A vallás a béke és öröm forrása, midőn átalán az erényre lelkesít, midőn mint kitünőleg megelevenítő erő, az értelemnek és szívnak életet és erélyt kölcsönöz, a lelkiismeretet erősíti a kötelesség legyőzhetlen érzetével ruházván fel, s a szivben tiszta és önzetlen szeretetet ébreszt, és a gondolatot legmagasabb tárgyaihoz ragadja föl s így egész lényünket neveli, hogy elérje azt a teljességet, összhangot és szépséget, a melyek együttesen a tökélyt alkotják.

A vallás benső befolyása által ad boldogságot. Sokan más elhivatást tulajdonítanak a vallásnak. Ugy tekintik, mint az Isten imádsát a végre, hogy kegyét megnyerjük. Azt képzelik, hogy a vallás haszna és idvezítő ereje abban áll, hogy másra és nem mi reánk való hatása által teremtonkkal kibékít s kívülről szerzi meg számunkra azt a jót, a mit lelkünk kifejtése és fölemelése által ad meg. Valóban, kevesen tudják megérteni, hogy mily lényeges dolog legmagasabb érzelmeik és tehetségeik növeltetése, hogy e nélkül nekik semmi nincs javukra, és hogy ezt előmozdítani a vallás nagy feladata.

Ez igazság megérdemli, hogy bővebben kifejtsem. Engedtetessék meg azért azt újlag formuláznom, hogy teljesen érthető legyen. Én

azt állítom, hogy a vallás nagy elhivatása az emberben a lelket életre kelteni, fölemelni és megtisztítani és így isteni eredetijéhez hasonlóvá tenni. Más útat nem tudok, melyen a vallás boldogságunkat munkálhatná; mert más boldogságot sem ismerek, csak is a jó, bölcs, egyenes, erős, hatalmas, önzetlen és fenkölt jellemét. Én a vallás áldásait abban keresem, hogy az magában foglalja és előmozdítja az erkölcsi kitünőséget, a lelket egészségessé teszi, abba öszhangot önt, növeli és kellő arányokban fejti, annak isteni szépséget kölcsönöz és arra a hatalomra emeli föl, melyre teremtve van. A vallás feladata, ismétlem, az, hogy az ember egész szellemét, az észet, a lelkiismeretet, az érzelmet és akaratot fölébresztve, működésbe hozza; erélyt és szent célt teremtsen s az igazságnak és jóságnak csöndes és észszerű, de mindazáltal mélységes szeretetére inspiráljon, melyet a világ minden hatalmasságai sem ingathatnak meg. Ha nem remélném a vallástól ezt a megelevenítő befolyást, nem beszélnék arról úgy, mint legfőbb jóról. Mert legfőbb javunk lényünk tökéletesítése és semmi sem érdemli meg ama nevet, a mi azt magában nem hordozza és elé nem mozdítja.

Jól tudom, sokan azt mondják, hogy boldogságunk Istentől és nem magunktól származik. És e nézet, helyesen magyarázva, nagy igazságot is rejt magában. A boldogságnak egyedüli forrása Isten. De a dolgok természetéből és az ő saját tökéletességéből kifolyólag, teremtményeit azok által a tehetségek által és szerint áldja meg, melyekkel őket felruházta és nem más úton. Én nem várhatok teremtmőtől más boldogságot, csakis a mi természetem szerint találhat engem. És mi az én természetem? Mindenek előtt erkölcsi lény vagyok. Kötelességérzetem van, az erényt felfogni tudom és hallom a benső szózatot, mely isteni tekintélylyel parancsolja, hogy a jót minden cselekedetemben tiszteljem, s a rőszat szivemből és életemből kiirtani törekedjem, és hogy igyekezzem abban a tökéletességben eléhaladni, a melynek sugarát fölfogtam, de a mely még teljes fényében messze áll előttem. Ebből kifolyólag azt állítom, hogy egy ily lénynek tulajdonképeni boldogsága, melyre teremtve van, a becsületesség elvének követése. A mennyire tudatom van arról, hogy élek, ép annyira van tudatom arról is, hogy az erkölcsi elv azért adatott, hogy természetemet hatalmával kormányozza, s hogy annak ellenállva, vagy a szenvedélyeknek engedve át lényem fölött az uralmat, elvesztem, el kell hogy veszítsem azt, mi reám

nézve a legnagyobb jó. Semmi más valódi jó nem marad számomra. Annak ellenállva, önmagam ellen cselekszem, lelkem isteni részének leszek ellensége; keblemben folytonos háborút viselek és a világon a legnagyobb szenvedést vonom magamra: az önszemrehányást. E nézetek mutatják, minő értelemben kell azt hinnünk, hogy boldogságunk Istentől származik. Ő a boldogságot mi általunk, egész lényünknek fejlesztése által és nem más úton adja. És az Istennek ismerete, szeretete és szolgálata, vagyis a vallás, a legfőbb jó eszköze, azért, mert a vallás az a nagy megelevenítő elv, mely lényünket tökéletesíti.

Ennélfogva mi — jegyezzük meg jól — boldogok nem az által leszünk, a m i n k van, hanem az által, a m i k vagyunk; lelkünk tisztasága és ereje, nem pedig az által, mi nekünk kívülről adatik. Nekünk igenis nagy hajlamunk van az élvezet eszközeinek féktelen gyűjtésére, mialatt a lelket parlagban és a jellemet fejtetlen hagyjuk. Nagy hajlamunk van magát a vallást is úgy tekinteni, mint a külső gyönyör egy nemét, és attól azt várni, hogy valami titkos hatás által tegyen boldoggá, a helyett, hogy úgy tekintenők, mint központi élet-adó elvet, mint a lélek finomító és tisztító nagy eszközét.

I. Arra a kérdésre, hogy a vallásnak tökéletesítést eszközölő ereje miben áll, s abban erősödve, hogyan erősödik meg mi bennünk minden nemes elv? Megkísérlem néhány feleletet adni, első sorban erkölcsi természetünkből kifolyólag.

1) A vallás a lelkiismeretnek végtelen nagy értéket kölcsönöz. A vallás nem teremt lelkiismeretet. Mert akár vagyok vallásos, akár nem, mint embernek lenni fog bizonyos kötelességérzetem s különbséget tudok tenni a jó és rossz között. De ez erkölcsi elv, hogy ha azt nem egy igazságos Istenben való bizalom eleveníti és tartja fenn — élet nélküli. A lelkiismeret egymagára nem tud a kísérteteknek ellenállni és minket valódi méltóságunkra fölemelni. A szenvedélyek igen erősek. Nem érezzük-e mindnyájan ennek igazságát? Hitessük el csak az emberrel, hogy a világon senki se gyakorol reá korlátozó hatalmat lelkiismeretén kívül, és mondjuk, hogy nincs nagyobb törvényadója és bírója saját eszénél, mindjárt valamely alsóbb elvnek fog szolgálilag hódolni. A lelkiismeret nem úgy van alkotva, hogy egyedül kormányozzon, hanem hogy uralmát egy felsőbb lényvel való öntudatos közösségből nyerje. És ezt a felsőbb lényt a vallás jelenti ki nekünk. A vallás ama végtelen teremetőben való hit, ki örvend és gyönyörét találja a helyes cselekvésben, me-

lyet nekünk a lelkiismeret parancsol. E meggyőződés a kötelességnek isteni szentséget ad. A vallásból megtanulom, hogy az igaz eszméje nem egyéni, magán, személyes meggyőződés, hanem egy fő lénytől származik, Istennek ihletése; megtanulom, hogy az nem csupán lelkem puszta hangja, hanem egyszersmind a végetlen akarat szózata lelkemben. S így azt látom, hogy a jóság nem csupán lelkem törvénye, hanem a világegyetemnek is legfőbb törvénye; azt látom, hogy minden értelmes lény alá van annak vetve, hogy az egész teremtett világ betöltésére törekszik.

Egy szent Istenben való eme hit nélkül, a kötelesség szava csak gyöngé hang lenne keblemben, míg ő-vele szózata hatalmasabb lesz a menydörgés harsonájánál. Istenben való hit nélkül az igazság törvényének megsértésével is remélhetném a boldogság megnyerését. Így tudom, hogy a boldogságot jobb lenne inkább kinpadon, vagy tüzes kemenczében keresnem, mint rossz tettekben. Így nekem az egész természet az igazság hirdetője lesz, mert az ég és föld, napfény és vihar, úgy a mint egymásra következnek, egy mindenható hatalmat jelentenek ki, kinek az erényt védnie és a bűnt elnyomni kell. Isten nélkül az én indokaimnak, gondolataimnak, kívánságaimnak és szándékaimnak senki más ellenőrizője nem lenne saját lelkemen kívül, s akkor eltitkolhatnám magamtól és másoktól benső tisztátalanságomat és hiányaimat. De így egy világosság, mely áthatóbb, mint ezer nap világa s melyet semmi felhő nem homályosít, lövel le dicsfényével reám és én érzem, hogy legtitkosabb szándékaim sincsenek a végetlen szent Isten előtt elrejtve. Ki nem ismeri el, hogy egy mindenható törvényadóban, egy mindenütt jelenlevő ítélő-biróban való bizalom, kinek törvénye és legnagyobb gyönyörűsége az ő gyermekeinek erkölcsi tökéletessége, a lelkiismeretnek tekintélyt ad s a kötelességet megszenteli?

2) A kérdést más oldalról tekintve: a vallás az erkölcsi javulás hatalmas rugója. Csak is az Istenben való bizalom ad nekünk reményt, az erkölcsi tökéletesség elérésére. A remény tevékenységre lelkesít. De az Istenben való bizalom nélkül az embernek nem lehet elég reménye arra, hogy kitartó munkára ösztönzöttek az erkölcsi kitünőség utáni törekvésében. Igaz, hogy az erénynek vannak más segédei is a valláson kívül: a lelkiismeret helybenhagyó és tiltó szózata, embertársaink becsülése és tisztelése, s az igazságosság és szeretet jelen jutalmi. De amaz örökdő fegyelem legbensőbb gondolataink és szándékaink felett, az önzetlenség

és benső tisztaság utáni aspiratio, a szenvedés megvetése a jóltevés munkáiban, a lélek egészségének és haladásának előbbre becsülése világi érdeknél, a mindent elnyeléssel fenyegető önszeretetet fékezése, melyek mind oly lényegesek az erkölcsi kitünőségre, és a becsülésség állandóságára nézve, mindezek nem tőlünk származnak. Ezek az isteni ihletésnek folytonos és újabb táplálékát igénylik. A szenvedély hatalma annyira rettenetes, a kísértet annyira csalárd, a példa befolyása annyira ragadós, hogy az ember, kinek az önmagáén kívül semmi más magasabb hatalomról nincs tudata, s a ki semmi más eléhaladást nem várhat, csupán melyet saját ségélytelen akaratával érhet el, kétségbeeshetik, hogy a rossz egyesült hatalmaságainak mi módon álljon ellent. Egy végetlen indok szükséges, hogy minket az önzéssel és a világgal való eme folytonos harcban küzdelemre tüzeljen. És hol lehet találni ezt, hogy ha nem hiszünk egy örök-jóságú fölényben és a jövő életben, a hol a mi jelen szellemi fejlődésünk a tökéletességgel koronázódik?

Foszszanak meg csak a vallás prófétai reményeitől s azonnal lehangoló ellentétek közé jutok. Látom és helyeslem a jót, s javulásra és haladásra határozom magam. Van fogalmam a kitünőségről, égek a vágytól, hogy azt jellememben és tényekben megvalósítsam. De a halandóság tudatának súlya lelkemet porig leveri; ellenállhatlan vágyak ragadnak meg és arra ösztönöznek, hogy ne engedelmeskedjem; minden szenvedély és vágy véglétekre hajlandó, s az érzékiség és restség az erkölcsi természet fölfelé való törekvéseit folyton lefelé vonja. És né volna-e a világegyetemben más magasabb hatalom a rossz legyőzésére, mint csak az, mely saját keblében van? Hogy valósíthatom meg hát valaha az erkölcsi kitünőség amaz eszményét, mely előttem fénylik? Akkor az erénynek csakis igen alacsony fokára küzdhetem fel magamat. S ha meggondolom, — a minthogy vallásos hit nélkül meg kell hogy gondoljam — hogy ez erényem is oly hamar elmuló, hogy a sirnál megszűnik; ha meggondolom, hogy minden magasabb aspirationnak, jótékony rokonszénvnek és becsületes törekvésnek el kell a testtel enyészni, lesz-e elég indokom arra, hogy tökéletességre törekedjem? A remény a valóság adománya. A vallás nem csak azt tanítja meg nekünk, hogy van egy végetlen törvényadó, hanem egy végetlen erkölcsi szellem is, ki az erényre lelkesít. Azt tanítja, hogy az Isten gyönyörködik értelmes teremtményei tökéletesítésében, hogy minket arra teremtett, hogy szelleméből velünk közöljön, azt tanítja, hogy ezen szelleme

közlésében határt nem ismer. Megtanítja, hogy mi belső és külső kísértéseknek vagyunk kitéve azért, hogy ezek mintegy ösztönözzék a küzdelemre és emlékeztessenek a segély szükségességére és készítsenek a szellemi lét magasabb fokaira. Azt tanítja, hogy az örökkévaló Isten végetlen szeretetet táplál minden emberi lélek iránt és hogy jelenlegi erényünk csak egy folyton növekvő jószág magva. A vallás tanítása szerint semminemű törekvés el nem veszhethet. És a mit itt megnyerünk, átviszszük magunkkal a jövő életbe. A halál újraszületés leendő. Örökkévaló szülőtől származva, bizonyára, a mint Isten él, mi is élni fogunk örökre. Az örök szellemmel való összeköttetésünk a jövő záloga. Neki hatalma van minket megtartani és előbbre vinni a végetlen világ-egyetemen keresztül végnélkül. Az örök jószággal való hittel keblemben érzem, hogy szellemem tökéletessége nem álom, hogy az valósággá válhatik, hogy szellemem tiszta, hatalmas, fénylő és boldog lehet tényleg mint egy angyalé; hogy ha a vallásos élet törvényeihez hűséges leszek, meggyőzőm nemcsak a halált, de a mi a halálnál sokkal rettenetesebb, az erkölcsi rossz hatalmát. A mennyei atyában való hittel, reményem nem ismer határt arra nézve, hogy mi lehet az ember a Jézus Krisztus és az ő vallásának tisztító befolyása alatt. Előre látom, hogy itt a földön, s talán nem is oly messze, mikor a kereszténység minden romlottságaitól megtisztítatik, az emberi jellem nagyobb méltóságra és szépségre fog emelkedni, mint azt jelenleg csak gondolhatnók is. És midőn a jövőt, az idők végetlen sorát szemlélem, még csak megközelíthetőleg sem tudnám megmondani, hogy az ember az Isten és ember iránti kötelesség érzetével az erőnek, a szeretetnek, a boldogságnak minő magas fokait fogja elérni. A leghatalmasabb nyelv, melylyel a szellem és kegyesség valaha az ember jövő boldogságát festeni próbálta, erre halványnak és kifejezéstelennek látszik. Az ember a végetlen és halhatatlan Isten befolyásai alatt folyton tökéletesedve, oly sorsról van a jövőben biztosítva, mely ép annyira megfoghatlan jelenleg, mint magának az Istennek lényé.

3) Még van egy tekintet, mely mutatja, hogy a vallás a jellem emelésének hatalmas rugója. A vallás tiszteletünk és szeretetünk tárgyául oly lényt ajánl, kinek jellemé a szeretetre és tiszteletre méltó lelki tulajdonok összegét magában foglalja; a ki mindig és mindenütt azt a tökéletes jószágot jelenti ki nekünk, mely után erkölcsi természetünk vágyódik. Mindnyájan tudjuk, minő előny szár-

mazik egy nemes tulajdonságokkal felruházott emberrel való társalgásból; mennyire nemesíti szellemünket, midőn bámuljuk; jelenléte, hangja, arczulata, befolyása mennyire fölemel a közönségesség köréből. A kitünőséget szemlélni és szeretni annyi, mint attól lelkesítettetni. Egy kitünő lényhez való ragaszkodás magában kitünő dolog, és minket az ő képére formál. S a vallás által mi a végetlen tökély közelébe jutunk. Növeli a lélekben a szemlélet erejét, a hálát, rokonszenvet és fiai félelmet a mindenség atyja iránt. Megismeri mindenütt a teremtésben a legnagyobb és legjobb szellem nyomait és fénylő jeleit. Megtanít érezni, hogy a mi minket örökké körülölelve tart, az valami nagyobb, mint az emberi erő, magasztosabb, mint emberi jelenlét. Nem ismerek mást, mi minket valóban fölemelhetne, csupán azon lénnyel való öntudatos viszonyt, mely sokkal fenségesebb, mint a mi lényünk. Mi szenvedünk és gyakran igen erősen szenvedünk az emberekkel való érintkezésben. Folytonosan ki vagyunk téve annak, hogy az alsóbb érzelmek hatalmába kerüljünk, úgy hogy egészen érzéketlenek leszünk magasabb szellemi természetünk valósága és értéke iránt. De a mennyei atya jelenlétének és tökélyének érzete és saját lényünk szellemiségének tudata bensőnkét világossággal önti el. S a szeretet és tisztelet érzelmei a minden jónak ezen láthatlan forrása iránt a testiség földre vonzó vágyait elnyomják. Ha a vallás életelvünké lesz, nagyobb átalakulást szül lényünkben, mint akár az, ha új szemekkel áldatva meg, magasabb szellemi lényektől látnók magunkat körülvéve és velök bizalmas társalgást folytathatnánk. Valóban, minden más barátság, összehasonlítva emez isteni barátsággal, mely a vallásos életnek épen a lényegét alkotja, elégtelennek bizonyul be arra, hogy a jellemet emelje és ránk boldogságot áraszson.

II. Az a tan, hogy a vallás csak úgy szolgál javunkra, hogy ha egész lényünket finomítja és tökéletesíti, oly nagyfontosságúnak tetszik előttem, hogy szükségesnek látom még bővebben kifejtetni. Ugy vagyok meggyőződve, hogy a vallás korlátolt uralmának egyik oka működéséről alkotott szűk felfogásban rejlik. Hogy a vallás egyetemes elv, mely befolyásával egész lényünkre kihat, mely mindenik tehetségünket teljességre fejti, mit egyébképen el nem érhetnénk, mely értelmünken, lelkiismeretünken és akaratunkon át ihlettel tölti el keblünket, korlátozva a vágyakat és szenvedélyeket, valamint a szeretetteljes érzelmeket is; a közönséges életnek új érdekeket kölcsönöz, a gyakorlati erélyt fokozza és növeli, a társadalmi modort

finomítja és ékesíti, barátságos társalgásainkba vidám és nemés hangulatot önt, szóval, egész lényünkre megújító hatást gyakorol: ez oly igazság, melyet az emberek még nem értettek meg kellően. Innen sokan a vallást a helyett, hogy úgy fognák fel, mint a mely magában foglalja mindazt a mi jó, bölcs, erélyes, szép, nagy és boldog az emberi természetben van, kétes kifejezésű szónak veszik, melylyel különösen a gondolat korlátozását és elnyomását kötik össze s kizáró érzést és sötét világnézletet társítanak.

Részemről ajánlani sem tudnám a vallásos életet, ha nem ebben a széleskörű világításban szemlélhetném, a melybe most kísérlem meg helyezni. Mert a tökéletességen kívül semmi sem tehet minket boldoggokká. És a tökéletességnek éppen az az eszméje, hogy lényünk egész természetének kellő arányokban fejtsék ki, úgy hogy legmagasabb és legértékesebb erőink vigyék a vezérszeropet és a többiek is saját körükben működve, teljesítsék a nekik jutott szolgálatot. Összhangzatos fejlettség alkotja, mint mindnyájan jól tudjuk, a test egészségét és szépségét. Az az ember, kinek csak néhány szerve fejlődnek ki, szörny lenne csupán. Még ha nemesebb részei, a fővel vagy a szemmel történnék is ez, mégis csak torzalaknak néznők. A test csak akkor egészséges és szép, midőn az életelv minden részében működik, mindeniket kellő mértékben kiterjeszti, úgy hogy az egész összarányához és erejéhez mindenik hozzá járul. Az ilyent nevezük tökéletes testnek. A lélek tökéletessége is annak értelmi tehetségei, érzelmei, vágyai és erői összarányos tevékenységében, életében áll, melyben azok mind egy összhangzatos egészszé olvadnak.

Nagy tévedés volt az emberektől mindig, hogy fogalmaikat a vallásról nagyon is annak egyenes működésére való tekintettel alkották meg. Azt hitték, hogy főleg az Istenről való közvetlen gondolatokban, hozzá intézett közvetlen beszédben és az ő dicsőségének közvetlen szemlélete által előidézett érzelem-gerjedelmekben áll. A vallás, így fogva fel, nem biztosítja legfőbb boldogságunkat. Jól tudom, hogy e szellemi műveletek gyakran a legnagyobb gyönyört szerzik, a mi csak emberi természetünknek lehetséges. A kegyes lelkiületű ember, midőn szellemének és szívének minden erejét összesíteni tudja teremtetője végetlen jóságán, s a láthatatlan és örökkévaló világgal hittet és reménynyel érintkezni tud, már előre élvezzi ama kibeszélhetlen, dicsőségteljes örömet. De nem

szükség mondanom, hogy a gondolat és érzés emez emelkedettsége nem lehet még a legfinomabb lelkeknek se rendes állapota. Bizonyára, mi nem úgy vagyunk teremtve, hogy lelkünk a teremtő szemlélletén folyton ily átszellemült állapotban legyen. Bármint törekednénk is, hosszasan nem tudnók e szemléletet kitartani. És hogyha hosszasabban kitartanók, isteni szemléletünk tehetségeink kimerültségében és megbénításában végződnek. Azonkívül, nem kevesen vannak, kiknek már alkotásuknál fogva nincs tehetségük a vallásos érzelem eme föllengésére. S ha a vallás csak az Isten szemlélletén érzett közvetlen öröm által biztosítná boldogságunkat, valóban, kevéssel járulna jóllétünk elősegítésére; életünk szükségképen más kötelességeknek és foglalatosságoknak levén szentelve: a felebarátainkkal való közös életnek, munkának, nyugalomnak és teremtő erőnk használatának az anyagi világban. Mi nem élhetünk folyton imádásba merülve, nem irányozhatjuk szellemünket folytonosan egy tárgyra. S minél tündöklőbb az a tárgy, annál hamarább megvakíttatnánk és kimerítettelnék általa.

Nekem öntudatom azt mondja, hogy végtelen sokféle gondolatra, érdekre, rokonszenvre és foglalatosságra vagyok teremtve. Van bennem vágy, mely arra ösztönöz, hogy keressem, a mi új és vizsgálódom a titokzatos után; van okoskodó tehetség, mely arra kész, hogy a megismertből az ismeretlenre következtessenek és hogy a részletes dolgokból általános igazságra emelkedjem; képzelet, mely az anyagi világ és a jelen határait tulszárnyalja; szépérzet, mely minden öszhangban gyönyörködik; vannak társas érzelmek, melyek ezer alakban követelnek kifejezést a körültem levők viszonyai és jellemei szerint; érzékek, melyeken keresztül az anyagi világ megszámlálhatlan képei nyomulnak lelkembe; és végre állati vágyak, melyek arra ösztönöznek, hogy erőmet anyagi tárgyakon alkalmazzam. S természetem mindezen őserői és hajlamai megannyi tehetség az öröme és az ő saját formáját a jóban mindenik megköveteli. Csak egy egyetemes elv tehet engem valóban boldoggá, mely lényem mindezen különböző elemei felett felügyel, azokat védi, éléhvívja és az ő rendjük szerint kielégíti. Ilyennek tartom én a vallás befolyását és e hatása következtében lesz a vallás a mi legfőbb javunk.

E pontnál annál inkább időznöm kell, mert a vallásnak semmi sem okozott annyi kárt, mint az a téves nézet, hogy az kizáró elv. Az emberek minden korban azt gondolták, hogy természetük

valamelyik részét fel kell a vallásnak áldozniok. Hogy a vallásos elvet ápolják, némelyek társas érzelmeik ellen harczoltak, és pusztai életet éltek; mások érzékeik ellen keltek harczra és minden gyönyörüket asketismusban találták; némelyek az ész ellen indítottak támadást és babonás módon féltek még gondolkozni is; mások a képzelet ellen és rettegtek költeményeket olvasni; mások ismét a politikai és hazafiui elv ellen és a közügyektől vonultak vissza: mindnyájan azt gondolván, hogy ha természetes érzelmeiknek szabad játékot engednek, vallásos életüket hervasztják el vagy oltják ki. S így a vallás és az emberi természet közti ellenségeskedés fogalma egy vagy más alakban minden vallásu hívők lelkében belopódzott. Én pedig mindezekkel a nézetekkel szemben azt állítom, hogy a vallás valódi feladata az ember egész természetét összhangzatos cselekvésben kifejtteni és egy isteni rend szerint való kifejtés által megmutatni, hogy az emberi természet minő isteni mű s minő isteni boldogságra van teremtvé.

Hogy a vallás eme hivatását és működését jobban megérthessük, vegyük figyelembe azt, hogy az emberi természet felsőbb és alsóbb erőkből van összealkotva. Mindezeket a vallás gondja alá veszi, a legalsóbbat úgy, mint a legmagasabbat. De boldogságunkat azon sajátos módon mozditja elé, hogy először a legmagasabbat eleveníti meg és tökéletesíti. És a vallásnak csakis erre a befolyására terjedhetek ki e beszéd szük keretében. Az emberi természet e magasabb erőit rendszeren két főerő alá szokták vonni, t. i. az erkölcsi és értelmi alá, az elsőt nevezik lelkiismeretnek, vagy az igaz tehetségének, a másodikat értelemnek vagy az igazságot megismerő tehetségnek. Ezek levén legmagasabb tehetségeink, nagyon is világos, a mint beszédem fennebbi fejezetében bizonyítottam, hogy boldogságunk azoknak szabad és teljes kifejtésétől függ. A vallásról való helyes nézet, melyet tartok tőle, nem elég méltóan fejezek ki, az, hogy a vallás ama nagy elv, mely emberiségünk eme jellemző tehetségeit meg eleveníti és növeli s hogy főleg ezen az úton eszközli boldogságunkat. A fennebbi fejezetben megmutattam, hogy miként tökéletesíti a vallás erkölcsi tehetségeinket a lelkiismeret kifejtése által. Most áttérek magasabb tehetségeink második osztályára, az értelmire s megkísérlem bebizonyítani, hogy a vallás hivatva van az értelmet is tökéletesíteni.

Fájdalmasan esik megjegyezni, hogy az ész az emberiség nagy többségére nézve, eddig még kevés boldogságnak volt a forrása. Az ész a nagy sokaságot illetőleg minden nemzetnél tétlenségre, közömbösségre van kárhóztatva. A munkás osztálynál, mely a napi élet nehéz munkájától és kényszer körülményeitől el van nyomva s lelkét a sok előítélet és babona elsötétítette, a nevelési hiányai miatt az ész mindenütt éhez. És minden osztálynál bármily mivelt legyen is, az ész még igen nagy részben az érzékek és önző szenvedélyek rabszolgája és azt valódi dicsőségének tudatára kell még ébreszteni. Én a vallást úgy tekintem, mint ama hatalmat, a mely által emez isteni tehetségnek kinyilatkoznia és való boldogságára fölemelkednie kell. Arra a kérdésre, hogy a vallás miként hat oly jótékonyan az értelemre, többféleképen felelhetnék, de legyen elég most ezekből csak egy néhányat választanom ki magyarázatul.

1. A vallás tehát az értelemre csodálatos ihletéssel hat, először is az által, hogy kimutatja lényeges nagyságát és megtanítja önmagát tisztelni. Ezt a tiszteletet az értelem iránt csupán a vallás tanítja. Mert egyedül a vallás jelenti ki, hogy értelmünk összeköttetésben van az Istennel, az ő bölcsességéből származik, az ő szellemével rokonságban áll és tehetsége van az ő örök igazsága világának befogadására. Istentől elválasztva csak oly tehetségnek tekinthetem eszemet, melynek élete igen rövid időre terjedhet s a jelen határain túl alig lehet kilátása haladásra. S midőn ezt meggondolom, lelkemet leveretve érzem az emberi értelem tehetetlensége és elégtelensége miatt.

Nincs a gondolatnak egyetlen tárgya is, melyben a mi ismeretlen, határtalanul felül ne mulná azt, a mit abból megismerni tudok. Abban a pillanatban, a mint akár az anyagi dolgok, akár a szellemi lények, akár az élettelen kő, vagy a gondolkodó lélek felszínénélalábbhatolok egy, nagy mélységgel állok szembe, melyet értelmem jelen állapotában meglábolni nem tud. Még a positiv tudomány szűk körében is a tévedések egyre figyelmeztetnek értelmi gyengeségemre. Ugy hogy az emberi ész minden ténye csak megalázódásra vezet. Nem csodálom, ha némely magasabb tehetségű, de hit nélküli embereket a bölcsészek szélsőségeinek és meghiusult kísérleteinek szemlélete arra indított, hogy az emberi észnek az igazság elérése iránti minden igényeit kigunyolják. Csak a midőn az örökké való bölcs Istenhez való rokonságun-

kat felfogni tudjuk, érthetjük meg önmagunkat s leszünk önmagunk előtt a tisztelet és nemesebb érdek tárgyai. Az emberi lélek a végetlen szellem szülöttének tekintve, öntudatosan osztozik Isten szelleme nagyságában. Ha tudom hogy egy végetlen értelem hatja át a világegyetemet, érzem, hogy, számomra is határtalan értelmiségre van az út megnyitva.. Ha tudom, hogy ez a végetlen értelmi erő szülte lelkeket s érdekekkel viseltetik az iránt, felette örködik s azt azért teremtette, hogy mind inkább kifejtse a magában rejlő tehetségeket és mindinkább részese legyen az ő igazságának: avagy nem tiszteletet kell-e éreznem értelmem iránt? Ekkor örömmel és reménnyel tekintek a nagy mindenségre, mely előbb lehangolt, mert annak nagyságában csakis szélesebb mezejét látom az értelmi mivelődésnek. Ekkor nem fog lehangolni az, hogy lassan mivelődöm, mert tudom, hogy lelkelem előtt a tökéletesedésre az örökkévalóság áll. Nem fognak lesujtani ama nehézségek, melyekkel az igazság keresésében találkozom, mert a gondolat ama tevékenysége és merész volta, mely az akadályokkal való küzdelemben és fáradságos nevelés által jött létre, legjobb előkészület a végtelen haladásra. Így nyilatkoztatja ki a vallás az emberi értelem nagyságát és méginkább szentségét. Mert kijelenti azt, hogy az ész nem csak képileg, de valóban isteni erő, mely bennünk munkál. Semmi más indok nem ösztönözhet minket annyira, mint ez, hogy azt az égi adományt gondozzuk és jól használjuk. Ez indok erejét még kevésbé értik az emberek, mert az embernek az Istenhez való élő viszonyát a vallás élő befolyása által még kevésbé ismerik és a mit eddig vallásnak neveztek, inkább irányult az emberi ész elnyomására, mint megelevenítésére.

2. A vallás, továbbá, az értelemnek életet ad és tevékenységét az öröm eszközzé teszi. A gondolat minden tárgyainak új érdeket kölcsönöz. A vallás azzal kezdi, hogy kijelenti nekünk a világegyetemben a legfenségesebb lényt, kit lelkünk keres, kinek jelleme kimerithetlen ugy lényeges tökéletességében, mint tökéletessége végtelen kinyilatkoztatásaiban; és a kinek hozzánk való közelsége és reánk való állandó befolyása a lelket oly mélységes csodálattal tölti el, milyennel semmi más lény el nem töltheti. De ez még nem minden. A vallás a teremtet világot ugy jelenti ki nekünk, mint a mely élő öszszeköttetésben van a lények eme lényével, ugy jelenti ki, mint az ő végetlen erejének munkáját, folytonos gondviselésének tárgyát, melyet az ő ha

tártalan jósága ölel körül s végetlen ereje mozgat és irányoz. Így az az öszszes létezőkre új világot vet s azokat egy részecskéjével ruházza fel amaz érdeklődésnek, melylyel Istent magát szemléljük. Igen! Minden bennünk és körülünk létező dolgok, a föld, a tenger és az egek, embertársaink és az anyagi világ, az emberi természet és nemünk története, mindezek, a midőn gondolatainkban a végetlen szellemmel társítjuk, fényesebb dicsőségbe emelkednek, mélyebb jelentőséggel tűnnek elő és az ész új varázserővel vonzák. A világegyetem az isteni bölcsesség nyitott könyvévé lesz. Semmi kicsiny dolgot sem fogunk érdektelennek tartani a vizsgálódásra, midőn megismerjük, hogy arra az Isten gondolata van nyomva s az az ő tökéletességének valamely jelvénye. Minden valódi tudomány lényegileg vallásos. A tudomány a természetben levő maradandó és egyetemes törvény szemléletéből ered. S rendeltetése az összeköttetéseket, viszonyokat és öszszhangzatos törvényeket a teremtettségben kikutatni. A természetet úgy tekinti, mint egy óriási rendszert, mint egy milliárd részekből öszszealkotott egészet, mely részek egymással mind kapcsolatban vannak és együttesen munkálnak a közcélra. S mindezek az öszszhangzatok, összeköttetések, egyetemes törvények egy fensőbb, öntudatos célok szerint cselekvő szellem kifolyásai, kifejezései. Láthatóvá lett isteni értelem. A tudomány tehát a természetet átható értelmet tanulmányozza. Így minden felfedezéseiben tényleg az isteni ész rendszerét kutatja és habár akaratlanul is, az Isten kinyilatkoztatott igazsága dicsőségét munkálja. A tudomány minden irányzatai az Istenhez vezetnek. S következőleg, a tudományt soha sem lehet oly örömmel és diadallal üzni, mint a midőn a végetlen szellemmel való közösség élotudata eleveníti és vezérli az emberi szellemet.

3. Ez még egy más nézetre vezet a vallásos elvnek az értelem tökéletesítésére való befolyását illetőleg. A vallás kedvez az ember ama legfőbb erénye, a lélek egyenességének, őszinte magatartásának, melylyel a világosságot bárhoonan jöjjön befogadja. Egyenesség az ítéletben, részrehajlatlanság a vizsgálódásban, felülemelkedettség az előítéleten sokkal inkább elvezet az igazság megtalálására, mint a legfénylőbb észtehetség vagy a legnagyobb szorgalom. Ez az egyszerű őszinteség többet ér minden könyvnél, minden tanítónál, iskolánál, minden irodalmi készütségnél. Bármily

nagy értelmi tehetséggel legyen az ember megáldva, bármennyi ismereti eszközök álljanak rendelkezésére, hogyha hiányzik nála az egyenesség, nyíltság a meggyőződésben, készség tévedésének belátására és elismerésére s mindenek felett az igazságnak, mint szent dolognak tisztelete: értelmi adományai csak arra fognak szolgálni, hogy előítéletében megerősítsék, hogy azokkal oly nézeteket védelmezzon, melyeket a szenvedély sugalmaz, vagy hogy oly tanokat találjon ki, melyek leginkább előmozdítják hirneve megalapítását. A legvadabb elméletek, a legkártékonyabb tervek, a legveszedelmesebb nézetek magas értelmi tehetséggel megáldott emberektől származtak. Nem ismerek semminemű befolyást, mely a valláséhoz csak hasonlítható is lehetne az egészséges szellem nevelésére. S ezt a befolyást nem csak az által gyakorolja, hogy az ész iránti tiszteletre indít, mit már említettünk, hanem az által is, hogy azt a meggyőződést kelti fel, hogy az ész az igazság felé való folytonos haladásra van teremtve s következésképen azt a jelen tökéletlen nézetekhez lebilincselni, annyi mint megrabolni rendeltetésétől. S még inkább az által gyakorolja a vallás ezt a befolyást, hogy élénken érezteti, hogy mi vizsgálódásainkat, okoskodásainkat, ítéleteinket amaz Isten jelenlétében gyakoroljuk, a ki örök világosság, s a kinek értelme igazság. Az az elrejtettség, melylyel a szellem vizsgálódásait üzi, bizonyítékait fontolgatja és ellenvetéseket tesz, viszi az embert arra, hogy elzárja szemeit a világosság elől. De az Isten jelenlétének tudata felelősséget támaszt bennünk, ugy ítéleteinkre, mint cselekedeteinkre nézve. Annak tudata, hogy az ő tiszta szemei vigyáznak reánk, arra ösztönöz, hogy mi is vigyázzunk magunkra és hogy gondosan védekezzünk minden kívülről jövő befolyás és szenvedélyeink ellen is, melyek eszünket félrevezethetnék. Így a vallás az értelmet megvilágosítja, a lelket föltárja az igazság előtt, és az igazság ama légkör, hol eszes természetünk megvilágosodik, és alkalmassá lesz arra, hogy a tökéletes világosság világába lépjen be.

4. E tant t. i. hogy a vallás az értelmet főképen megeleveníti és reánk nézve áldássá teszi, még sok más oldalról lehetne s szerettem volna is megvilágosítani, de most az idő rövidsége nem engedi. Szándékomban volt, például, megmutatni, hogy az egyetemes szeretet elve, melyet az igaz vallás magában foglal s mely valóban, annak lényege, a lelket a legszélesebb körű gondolkozásra

indítja és egyszersmind az ismeretet ténylegessé és gyakorlativá teszi s hogy az által az ismeret bölcsességbe megy át, mert az az emberiség szolgálatában a legfőbb jó előmozdítására van irányozva.

5. És ismét kívántam volna részletesen föltüntetni, hogy a vallás a világosság forrása az értelemre nézve az által, hogy a legmagasabb rendű igazságokra és igyei boldogságra vezérli. E pontnál könnyen a mysticismus vádját vonhatom magamra. De én azt hiszem s ezt kívántam is megmutatni, hogy a legmagasabb igazságok nem azok, melyeket kívülről tanulunk. Azokat külső tanítás útján nem lehet nyerni. Belőlről fejlődnek ki és épen a vallásos életben való előhaladásunk által. A tökéletesedés új eszméi, a halhatatlanságról való új meggyőződés, az Istenről való új tudat és szellemi természetünknek új felfogása, mind ezek, mint kijelentések jönnek és oly fényvel jelennek meg lelkünkben, mely nem e világból való! S így mi az emberi életet és a világegyetemet mélyebbre hatóan szemlélhetjük. Az eszményeket szélesebb jelentőségükben foghatjuk fel. Sugarai a végtelen szellemnek és a jövő világnak csillámlanak föl lelkünkben, melyeket bár emberi nyelven meghatározni nincs hatalmunkban, de melyekről tudjuk, hogy valóságoknak felelnek meg. S ez a magasabb belátás, mely által az értelemben a jövő élet fényessége előre tükröződik, a vallásos elv erősödéséből és uralkodó befolyásából származik, minek következtében mi mindinkább Isten képévé formálódunk. Kétségtelenül igaz az, hogy a vallás az értelmet áldássá teszi, és pedig végtelen áldássá.

E beszédben igyekeztem megmutatni, hogy a vallás miért legfőbb javunk: azért mert életet és erőt ad legmagasabb tehetségeinknek, azokat a legegészségesebb, legösszhangzatosabb működésbe hozván és a tökély keresésében megelevenítvén. Komolyan kívánom hangsúlyozni, hogy a vallás áldásos volta nem abban áll reánk nézve, hogy titkos úton megszerzi számunkra a mindenható lény kegyét, a ki mindent tesz értünk a nélkül, hogy mi közreműködnénk, hanem abban, hogy kifejti bennünk ama tiszta, erős, önzéstelen magas jellemet s ama széles látkörű, igaz és bölcs értelmiséget, mely minket isteni szülők képésévé formál és leginkább alkalmatossá tesz a vele való közösség élvezetére az általa teremtetett természeti és szellemi világban. A vallás arra hív, hogy legyünk tökéletesek, mint a mi mennyei atyánk tökéletes.